

o. Dariusz Kasprzak OFM Cap.

Znaczenie teologiczne koncepcji cierpliwości u św. Hilarego z Poitiers

Wstęp

Gdy czytamy dzieła egzegetyczne św. Hilarego z Poitiers, jego koncepcja cierpliwości ukazuje się nam jako ważny przedmiot refleksji w szeroko pojętej teologii Hilarego, odgrywający znaczącą rolę w procesie ubóstwienia człowieka żyjącego na tym świecie. O cierpliwości dużo mówi samo życie Hilarego naznaczone doświadczeniem wygnania, przeżywanego w Azji Mniejszej¹. W patrystyce temat wygnania, jako próby cierplivej tolerancji biskupa z Poitiers, był już kiedyś częściowo przywołany przez J. Doignon, który wyróżnił dwa podtematy, poprzez które Hilary dał świadectwo swojej cierpliwości: 1. utrzymanie wspólnoty wiary ze swoi-

¹ *Collectanea Antiariana Parisina*, Series B I, 3: „non potui praeferre ambitionem in reatus silentio conscientiam iniuriosae pro dei confessione tolerantiae”: CSEL 65, ed. A. FEDER, 101. Według opinii J. Doignon, *Hilaire de Poitiers avant l'exil. Recherches sur naissance, l'enseignement et l'épreuve d'une foi épiscopale en Gaule au milieu du IV-e siècle*, Études Augustiniennes, Paris 1971, 503-504, św. Hilary oceniając swoje własne wygnanie jako niesprawiedliwość, podejmuje ogólny temat wcześniejszej teologii – tak zwanej „causa iniquitatis” – prześladowania sprowokowanego przez próżnych ludzi, tematyki jaka jest obecna już wcześniej u Tertuliana w *Apologeticum* 1, 4. Jak zaznacza sam Hilary w *Liber ad Constantium Imperatorem (Liber II Ad Constantium)* 2: „exulo autem non crimine, sed factione et falsis nuntiis synodi ad te imperatorem pium, non ob aliquam criminum meorum conscientiam, per impios homines delatus”: CSEL 65, 198.

mi współbiskupami z Galii - sam pozostając na wygnaniu; 2. wygnanie dobrowolne, dzięki któremu nie odłączył się od wiary w Chrystusa jako Boga².

Uderza jednak fakt, iż do tej pory nie ma wyczerpującego studium, które byłoby poświęcone koncepcji cierpliwości u św. Hilarego, co więcej, że w ogóle myśl etyczno-moralna biskupa z Poitiers nie wzbudziła większego zainteresowania w poszukiwaniu patrologów. Także sama liczba publikacji poświęconych w ostatnim czasie św. Hilaremu nie oddaje zasług temu wielkiemu teologowi chrześcijańskiego Zachodu IV wieku. Prace naukowców jak: P. C. Burns, A. Fierro, Ch. Kannengiesser, L. F. Ladaria, M. Simonetti czy P. Smulders, którzy badali niektóre zagadnienia myśli doktora z Poitiers, były bowiem zasadniczo poświęcone płaszczyźnie doktrynalnej i egzegetycznej. Pewne ogólne uwagi dotyczące cnoty cierpliwości według Hilarego możemy odnaleźć u cytowanego uprzednio J. Doignon'a, a także w pracach F. X. Murphy'ego³ i L. Padovese'go⁴. Jednak sam temat cierpliwości według Hilarego z Poitiers nie był do tej pory analizowany, dlatego obecna praca stanowi próbę wniesienia w powyższą materię skromnego wkładu.

W niniejszym artykule, spróbuję przedstawić syntezę dotyczącą koncepcji „patientia” u św. Hilarego z Poitiers. Podstawowymi źródłami są tutaj dwa dzieła egzegetyczne Hilarego z Poitiers, to jest: *Commentarius in evangelium Matthaei* i *Tractatus super Psalmos*⁵, które ukazują pewien rozwój idei „patientia” przed i po wygna-

² J. Doignon, *Hilaire de Poitiers*, 505-506.

³ F. X. Murphy, *An Approach to the Moral Theology of Saint Hilary of Poitiers*, *Studia Patristica* 8, 2, TU 93, Berlin 1966, 436-441.

⁴ L. Padovese, *Un assertore della „speranza cristiana”: Ilario di Poitiers*, „*Laurentianum*” 25 (1984), 325-384.

⁵ Ilario di Poitiers, *In Mattaeum*: SCH 254, 258, ed. J. Doignon, Paris 1978, 1979; *Idem, Tractatus super Psalmos*: CSEL 22, ed. A. Zingerle, Wien 1891; *Idem, Psalmus CXVIII*: SCH 344, 347, ed. M. Milhau, Paris 1988.

niu. Inne dzieła biskupa z Poitiers⁶ są cytowane jedynie, aby skonfrontować zasadniczą linię myśli naszego autora dotyczącą cierpliwości, jaka wyłania się jasno z dwóch tekstów fundamentalnych.

W teologii św. Hilarego, w kontekście jej ogólnych założeń dotyczących „wad tego wieku” i „nauki niebieskiej drogi”, znajduje się koncepcja cnót chrześcijańskich i samej cierpliwości. Biskup z Poitiers określa połączenie istniejące pomiędzy wiarą, nadzieją a cierpliwością. Tę ostatnią łączy także z innymi cnotami chrześcijańskimi, jak z pokorą czy z posłuszeństwem. Sama cierpliwość jest pojmowana przez Hilarego jako cnota teologiczna „patientia Dei”, albo jako „longanimitas” czyli ta cnota Boża, dzięki której Najwyższy znosi grzech ludzki i zwraca uwagę na ludzkie nawrócenie. Hilary mówi także o „patientia Christi”, rozumianej jako cierpliwość Mesjasza: cierpliwie znoszone przez Zbawiciela cierpienie, które jest przykładem pozostawionym dla uczniów – z intencją dodania im odwagi na przyszłość. Cierpliwość Chrystusa łączy się tutaj z cierpliwością wierzących, którzy żyjąc w Nim i postępując drogą ewangeliczną, winni akceptować swój krzyż. Dla św. Hilarego cierpliwość jest pojmowana także jako cnota moralna chrześcijanina, polecana przez biskupa z Poitiers nie tylko w czasie prześladowań, ale także w życiu braterskim, jako jeden z pozytywnych czynników postępu w społeczności chrześcijańskiej.

„Patientia Dei”

Hilary zajmując się problematyką cierpliwości Boga, używa łacińskiego terminu „patientia” w sensie biblijnym jak *μακροθυμία*,

⁶ Idem, *De Trinitate*: CCSL 62.62 A, ed. P. Smulders, Turnhout 1979. 1980; Idem, *Collectanea antiariana Parisina (Fragmenta Historica)*: CSEL 65, ed. A. Feder, Wien 1896; Idem, *Liber in Constantium Imperatorem*: SCh 334, ed. A. Rocher, Paris 1987; Idem, *Tractatus Mysteriorum*: SCh 19, ed. J. P. Brisson, Paris 1947.

która jest wyłącznie cnotą samego Boga, który cierpliwie znosi grzech człowieka, i ciągle jest otwarty na ludzkie nawrócenie. Pojęciem używanym przez Ojców i pisarzy łacińskich żyjących przed Hilarym, a będącym odpowiednikiem greckiego *μακροθυμία*, jest termin „longanimitas”⁷. Biskup z Poitiers w swoim komentarzu *In Matthaeum* używa także terminu „longam Dei patientiam”⁸, który idealnie koresponduje z biblijnym pojęciem *μακροθυμία*⁹. Tematyka teologicznej cnoty cierpliwości, jaką obserwujemy w pismach Hilarego, jest porównywalna – poprzez podobne argumentacje biblijne i sam wykład teologiczny – z nauką o cnotcie cierpliwości dokonaną wcześniej przez św. Cypriana z Kartaginy w *De bono patientiae*¹⁰. Biskup z Poitiers znajduje się wyraźnie w tradycji teologii łacińskiej, i jest postrzegany jako kontynuator linii teologicznej wcześniejszych moralistów afrykańskich.

⁷ R. A. Gauthier, *Magnanimité. L'idéal de la grandeur dans la philosophie païenne et dans la théologie chrétienne*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris 1951, 158–160; Spanneut M., *Geduld*, [w:] RAC 9, A. Hiersemann ed., Stuttgart 1976, 244–294; Idem, *Patience*, w: DSp XII/1, Beauchesne ed., Paris 1984, kol. 438–476.

⁸ *In Matthaeum* 27, 2: SC 258, 202.

⁹ J. Horst, *μακροθυμία*, [w:] GLNT VI, Paideia ed., Brescia 1970, kol. 1022; U. Falkenroth, *μακροθυμία*, [w:] DCBNT, EDB, 1980, 228–229; W. Meikle, *The vocabulary of „patience” in the Old Testament*, „The Expositor” 3 (1920), 219–225.

¹⁰ Niniejszy fakt możemy odnotować, kiedy analizujemy sposób w jaki Hilary prezentuje Bożą „longanimitas” w połączeniu z Bożą dobrocią. Biskup Poitiers, ukazuje „longanimitas”, jako tę cnotę, którą Bóg ciągle przedłuża w celu rozwoju ludzkiego zbawienia: *In Matthaeum* 27, 1–2: SC 258, 202–204. Podobnie cnotę tę przedstawia wcześniej św. Cyprian z Kartaginy: *De bono patientiae* 4: „Qualis uero in Deo et quanta patientia, quod in contumeliam suae maiestatis et honoris instituta ab hominibus profana templa et terrena figmenta et sacra sacrilega patientissime sustinens, super bonos et malos aequaliter facit diem nasci et lumen solis oboriri, et cum imbribus terras rigat, nemo a beneficiis eius excluditur quominus iustis similiter et iniustus indiscretas pluuias largiatur! Videmus inseparabili aequalitate patientiae nocentibus et innoxiiis, religiosis et impiis, gratias agentibus et ingratis Dei nutu tempora obsequi, elementa famulari, spirare uentos, fontes fluere, grandescere copias messium, fructus mitescere uinearum, exuberare pomis arbusta, nemora frondescere, prata florere”: SC 291, 188.

Dla Hilarego „longa Dei patientia” jest ściśle złączona z Bożą dobrocią, w której Bóg ciągle oczekuje ludzkiego nawrócenia. W ewangelicznej przypowieści o wiernym słudze z Mt 24, 46-51, nasz autor dostrzega swego rodzaju zalecenie samego Chrystusa, skierowane do biskupów chrześcijańskich, aby ciągle czuwali na Jego przyjście. Bóg nagradza swojego wiernego sługę, który jest pokorny i otwarty na Słowo Boże i który jest posłuszny wobec wskazań płynących z drogi niebiańskich pouczeń. Ten sługa, który wiernie wykorzystuje okazje dawane mu przez Boga i w prawdzie sprawuje swoje biskupie nauczanie, który ciągle powierza się Chrystusowi, tego umacnia sam Chrystus, naprawia w nim co jest zepsute, prostuje to co jest krzywe i podaje Słowo Boże jako pokarm wieczności służący do odżywiania Ludu Bożego¹¹.

Komentując przypowieść o słudze wiernym, Hilary przedstawia także swoją doktrynę o ubóstwieniu człowieka. Kiedy będzie on w stanie stale czuć¹², będzie mógł, dzięki współpracy z łaską Bożą, otrzymać „od Pana chwałę i będzie umieszczony w swoich dobrach, to jest zostanie umieszczony w chwale Boga, ponieważ nie ma innego miejsca lepszego niż to właśnie”¹³. W drugiej części swojego komentarza dotyczącego wspomnianej wyżej przypowieści, nasz autor zaczyna mówić o „longa Dei patientia”, kiedy podaje opis idealnego biskupa. Hilary przede wszystkim widzi w biskupie świadka prawdy i obrońcę chrześcijańskiej nadziei. W stosunku zaś do niektórych, a sobie współczesnych biskupów, których postrzega jako pasterzy aroganckich i zepsutych, przestrzega ich przed niebezpieczeństwem przed jakim staje biskup chrześcijański, to jest:

„Jeśli zatem przypatrując się wielkiej cierpliwości Boga, która ma wpływ na wynik szczęścia ludzkiego - będzie dumna wobec towarzyszy i odda się złu i występkom pokolenia, kształcąc troskę

¹¹ *In Matthaeum 27, 1: SCh 258, 202.*

¹² *In Matthaeum 27, 1: SCh 258, 202.*

¹³ *Ibid.*

o terażniejszość i pielęgnowanie brzucha, przyjdzie niespodziewanego dnia Pan, który był to przyrzekł jemu i oddzieli od dobrych obłudników i umieści część z nich obok siebie – na karę wieczną, ponieważ straci nadzieję przybycia, ponieważ nie będzie sprzyjał poleceniu, ponieważ będzie żył życiem ludzi, ponieważ będzie się starał o obecnych, ponieważ będzie niepokoił powierzoną sobie rodzinę głodem, morderstwem, rozpaczą sądu”¹⁴.

Na podstawie zacytowanego tekstu możemy zaobserwować, że nasz autor komentując Mt 24, 46–51, używa terminu „longam Dei patientiam” jako pojęcia technicznego, opisującego Bożą cierpliwość w jej funkcji zbawczej wobec człowieka. Cierpliwość Boga, przedłuża się bowiem jedynie w celu postępu w dziele zbawienia rodzaju ludzkiego. Człowiek ma dzięki temu możliwość nawrócenia się do Boga: dzięki przedłużonej cierpliwości Boga może stać się „wiernym ekonomem i dobrym administratorem”¹⁵ i będzie umieszczony w chwale Najwyższego¹⁶. Jeśli natomiast człowiek pozostanie w stanie grzechu, albo jak mówi Hilary kiedy „stanie się ciężkim wobec swoich towarzyszy, odda się złu i wadom tego świata”¹⁷, wtedy Pan przybędzie w dniu, w którym się nie spodziewa i „wyznaczy mu jego część z hipokrytami w wiecznej karze”¹⁸. Hilary postępuje tu zgodnie z nauczaniem Ewangelii według św. Mateusza i jego późniejszą interpretacją zawartą u św. Cypriana w *De bono patientiae* 4. U biskupa z Poitiers

¹⁴ *In Matthaeum* 27, 2: „quod si contuens longam Dei patientiam, quae in profectum humanae salutis extenditur, aduersum conseruos insolescet et saeculi malis uitisque se tradet, praesentium tantum curam in cultu uentris exercens, desperata die Dominus adueniet eumque a bonis quae sponponderat diuidet portionemque eius cum hypocritis in poenae aeternitate constituet, quia aduentum desperauerit, quia mandatis non obtemperauerit, quia praesentibus studuerit, quia uita gentium uixerit, quia desperatione iudicii commissam sibi familiam fame, siti, caede uexauerit”: SCh 258, 202–204.

¹⁵ *In Matthaeum* 27, 1: SCh 258, 202; por. Mt 24, 47.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *In Matthaeum* 27, 2: SCh 258, 202.

¹⁸ *In Matthaeum* 27, 2: SCh 258, 202–204; zobacz także: Mt 24, 49–51.

„longa Dei patientia” jest połączona z paruzją, momentem Bożej kary dla człowieka, który nie oczekiwał nigdy na przyjście Pana i nie był posłuszny wobec Jego przykazań. Sługą niewiernym jest ten, co nie zważał nigdy na wielką Bożą cierpliwość – „longanimitas”, a oddawał się tylko dobrom tego świata. Taki człowiek, który żył jak poganin, nie obawiając się przyszłej kary, doświadczy głodu, pragnienia i śmierci w domu jaki został mu wyznaczony w przyszłości¹⁹.

Cierpliwość jako cnota teologiczna, jest dla Hilarego także dziełem Boga pojmowanego jako Lekarz²⁰. Bóg bowiem pomaga wszystkim swoim stworzeniom – aby je zbawić. Na początku komentarza do Psalmu XIII, kiedy Hilary wylicza liczne błędy popełniane przez rodzaj ludzki, grzechy popełniane w ciągu całej dotychczasowej historii zbawienia, dochodzi on do opinii, że:

„Gdy nikt Boga nie wzywa i nie boi się go w wyobrazeniach, ponieważ opuścił stwórca stworzenie, gdzie wątpi się, że Bóg w ludzie sprawiedliwym zamieszkuje i miesza się go ze słabą radą i bawi się jego nadzieją cierpliwości: on przeto tak włóczęgim się, grającym rolę pana całego świata świadka ducha świętego swego, który sam mógłby nieść pomoc (...) dzieło było medyka, który cieszyłby się jego całkowitą pomocą i tyle różnych w całym świecie ociężałości – nie sztuką, nie dziełem – ponieważ nigdy dzieło i sztuka pojedyncza byłaby używana – ale leczyłby mocą słowa”²¹.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Tr. in Ps. XIII: CSEL 22, 80–81.*

²¹ *Tr. in Ps. XIII: „ubi deus non inuocatur, et trepidatur in nullis, creaturam in idolis omisso creatore reuerentibus, ubi deus in generatione iusta desperatur habitare, et consilium inopis confunditur, et spes patientiae eius inluditur: his igitur ita grassantibus malis et toto orbe dominantibus conscius spiritus sanctus eius, qui solus opem ferre possit (...) opus erat medico, qui una atque eadem auxilii sui ope uniuersa curaret et tot ac uarios in toto orbe languores non arte, non opere, – quia quando opus et ars singulis adhibita profuisset? – sed uerbi potestate sanaret”:* CSEL 22, 81.

Bóg zatem nie tylko że nie pozostawia rodzaju ludzkiego samemu sobie, ale poprzez dzieła swoich proroków jak Mojżesz, Eliasz czy Izajasz, dodaje On odwagi wierzącym w Niego, i jest On ciągle przejęty ich losem²². Bóg pragnie aby człowiek nie popadł w idolatrię, troszczy się o ludzi, nawet wtedy kiedy nadużywają oni Bożej cierpliwości i ciągle zawodzą pokładane w nich nadzieje. Dzięki „longanimitas” jest także możliwa dłuższa formacja człowieka na drodze do sprawiedliwości. Bóg zawsze poprzez swoje Słowo nauczał i naucza swój lud, aby ten nie popadł w grzech²³. Jak lekarz Bóg daje wierzącemu możliwość nauki, dzięki której człowiek może poznać różne zawody i różne rodzaje sztuk potrzebne do przeżycia. Bóg ukazuje się przez to człowiekowi jako tajemniczy nauczyciel, a Boża cierpliwość jest jednym z aspektów kierowania światem stworzonym i ludźmi, właśnie cierpliwie, bez pośpiechu interwencji czy ukarania kogoś.

Dla św. Hilarego „longanimitas” jest także jedną z cnot Boga, w której mogą partycypować Jego święci. Biskup Poitiers stwierdza tę możliwość, kiedy komentuje Psalm LXI, gdzie mówi, że w tym mieści się prawdziwie błogosławiony i wieczny stan życia, jeśli ludzie będą mieli miłość do Boga, cierpliwość wobec przeciwności i obojętność wobec bogactw²⁴. Hilary łączy w ten sposób cnotę cierpliwości ze sprawiedliwością i miłością Bożą. Kiedy komentuje fragment *dominus iustus concidet ceruicem peccatorum* dochodzi do interesującego stwierdzenia:

„Sprawiedliwy Bóg, cierpliwy naturalnie w karze, która nie jest używana do czasu cierpliwości, chętny do kary nie pomiędzy początkami niesprawiedliwości ludzkiej, ale oczekujący poważnego postanowienia grzeszników – zaniechania zbrodni, wtedy złamie karki, gdy stwarza bez żadnego sposobu zaniechania, gdy

²² Tr. in Ps. XIII: „*quis dabit ex Sion salutare Israhel? non enim Moyses dederat, non Elias, non Eseias, non prophetae; omnia legis opera aduersus tantam morborum pestem infirmabantur*”: CSEL 22, 81.

²³ *Ibid.*

²⁴ Tr. in Ps. LXI 1: CSEL 22, 208.

grzech przedłużałby się, gdy już czas cierpliwości miłosierdzia zostałby zamknięty (...) kiedy Mojżesz wyjawiał do Boga z wielką śmiałością – że jest ludem upartym, gdy prorok robi wyrzuty synom Syjonu, którzy to zapalają się wielką śmiałością, naturalnie śmiałością jarzma nieuczciwości, nadmierną wiarą w dzieła, zużytkowaną cierpliwością Boga do tworzenia długiego trwania grzeszników (...) jest to koniec jarzma uniżenia i łaskawości, nie zawsze niekarzące, nie tworzące na grzbiecie, nieprzedłużające grzechy, ale pielęgnujące kark poddany uniżonością i cierpliwością, wyniosłym tym dekretem niezwykłego i karkowi sprawiedliwego sądu runięcie”²⁵.

Bóg jako sprawiedliwy i miłosierny, oczekuje na grzeszników, czeka z wydaniem na nich wyroku – aż do czasu sądu ostatecznego²⁶. Tym samym ofiaruje On grzesznikom możliwość nawracania się do Niego. Jednak Boża cierpliwość wyczekuje jedynie na tych, którzy mają prawdziwą chęć pokuty i nawrócenia się. Bóg w swojej wielkiej cierpliwości („longanimitas”) nie przedłuża samego czasu, aby pozwolić ludziom na dalsze grzeszenie. On wyczekuje wyłącznie nawrócenia grzeszników. W ten sposób Bóg wyróżnia się ze względu na cnotę cierpliwości i jest „*patiens enim et misericors Deum*” – ponieważ nie pragnie śmierci grzesznika, ale aby się nawrócił i żył²⁷. Poruszając to samo zagadnienie, w innym miejscu Hilary wyraża się podobnie na temat „longanimitas

²⁵ *Tr. in Ps. CXXVIII 8*: „*iustus dominus, patiens scilicet in ultionem, dissimulator ad paenitentiae tempus, non inter exordia humanae iniquitatis promptus ad poenam, sed desinendi a criminibus seram licet uoluntatem peccatorum expectans, tum ceruices concidet, cum sine aliquo desinendi modo fabricatur, cum in longum peccata tenduntur, cum iam omne patientis misericordiae tempus exclusum est (...) cum ceruicosum populum esse Moyses ad deum arguit, cum propheta filiabus Sion exprobrat, quod alta ceruice incedant, ceruice scilicet iugum dedignate, operibus fidei insolente, patientia dei ad producendam peccatorum longitudinem abutente (...) est enim hoc humilitatis et mansuetudinis iugum, non semper inpugnans, non in dorso fabricans, non peccata prolongans, sed humilitate et patientia ceruicem subditam fouens, superba illa insolentique ceruice iusti iudicii concidenda decreto*”: CSEL 22, 642–643.

²⁶ *Ibid.*: „*criminibus seram*”

Dei", mówiąc, że Boży Sąd będzie pełen miłosierdzia wobec nawróconych, ze względu na których zostaje przesunięty sam sąd, i tak grzesznikom będzie dany czas na nawrócenie²⁸.

Podsumowując niniejszą część, można stwierdzić, że koncepcja cierpliwości Boga pojmowanej jako „longanimitas”, a którą odnajdujemy w pismach św. Hilarego z Poitiers, jawi się nam jako klasyczna koncepcja teologii łacińskich Ojców Kościoła i pisarzy starożytnych okresu III i IV wieku²⁹. Źródła owej myśli są ewidentnie biblijne. Także terminologia, jaką wykorzystuje biskup Poitiers (*longa dei patientia, patientiam longae aequanimitatis, spes patientiae*) wskazuje, iż znaczenie semantyczne pojęć używanych aby opisać teologiczną cnotę cierpliwości - „longanimitas”, całkowicie koresponduje z biblijnym pojęciem *μακροθυμία*. W tym znaczeniu myśl św. Hilarego z jednej strony kontynuuje myśl teologów afrykańskich, a z drugiej rozwija szereg jej aspektów³⁰.

„Longa dei patientia” jest według św. Hilarego przede wszystkim cnotą Boga, lecz nie w sposób całkowicie ekskluzywny, gdyż także człowiek wierzący, święty, ma możliwość otrzymania jej, kiedy pozostaje w stanie jedności z Bogiem. Najwyższy okazując wobec ludzi ową wielką cierpliwość, daje im tym samym możliwość nawrócenia się, zmiany życia która doprowadzi ich do Boskiej chwały. Dlatego Bóg w swoim miłosierdziu jest

²⁷ Tr. in Ps. CXVIII Heth 18: „dona sua iustis iustisque lagitur, unicuique per patientiam longae aequanimitatis paenitendi tempus inertiens”: CSEL 22, 433.

²⁸ Tr. in Ps. CXLIV 14: „quod si contuens longam Dei patientiam, quae in profectum humanae salutis extenditur, aduersum conseruos insolescet et saeculi malis uitisque se tradet, praesentium tantum curam in cultu uentris exercens, desperata die Dominus adueniet eumque a bonis quae sponderat diuidet portionemque eius cum hypocritis in poenae aeternitate constituet, quia aduentum desperauerit, quia mandatis non obtemperauerit, quia praesentibus studuerit, quia uita gentium uixerit, quia desperatione iudicii commissam sibi familiam fame, siti, caede uexauerit”: CSEL 22, 835.

²⁹ Tertulian, *De patientia* 2, 1-3, 2: SCh 310, 64-66; Cyprian, *De bono patientiae* 4: SCh 291, 188-190.

³⁰ Cyprian, *De bono patientiae* 4: SCh 291, 188.

cierpliwy wobec grzeszników, i czeka na ich nawrócenie. Cierpliwość Boża przedłuża zatem niejako dzień Sądu Ostatecznego, „longa dei patientia” stosuje się do wszystkich ludzi – aby się zbawili, wszystkim zostaje dzięki niej dany czas i możliwość nawrócenia się.

„Patientia Christi”

Osoba Jezusa Chrystusa jest ukazana przez św. Hilarego jako wzór do naśladowania przez wszystkich chrześcijan – w znoszeniu cierpień i jako przykład wierności Bogu podczas prześladowania. Termin łaciński „patientia” używany tutaj przez św. Hilarego koresponduje znaczeniowo z biblijnym pojęciem ὑπομονή³¹. Biskup z Poitiers używa słowa „patientia” w celu opisanego znoszenia cierpień przez Chrystusa. Wziął On na siebie cierpienia, mękę krzyżową i fizyczne słabości ze względu na nas, ponieważ nie tylko sam Logos był wolny od cierpień, ale także wolnym było pierwotnie zarówno ciało jak i dusza Chrystusa. W ten sposób dokonał się cud, w którym Chrystus mógł być stać się dla nas podatnym na cierpienia i ból³². Hilary podtrzymuje tu przeciwko arianom teologię gloryfikacji, poprzez którą chce on pozbawić arian jakiegokolwiek możliwości powoływania się w taki czy inny sposób na poniżającą słabość ludzkiej egzystencji Chrystusa³³. W takim kontekście cierpliwość Chrystusa jest aktem wiary i ufności w konfrontacji z Ojcem, podczas znoszenia prześladowań, Chrystusowa cierpliwość jest także stałością i wytrwałością w idei

³¹ U. Falkenroth, 1229-1230; F. Hauck, *ὑπομένω*, [w:] GLNT VII, Paideia ed., Brescia 1971, kol. 49-56; por. Th. Deman, *La Théologie de L'ΥΠΟΜΟΝΗ 'biblique*, DT 35 (1932), 30; P. JOÜON, *Matthieu 10, 22 ΥΠΟΜΕΝΕΙΝ „Endurer” et non „Persévérer”*, RSR 28 (1938), 310; C. Spicq, *ΥΠΟΜΟΝΗ – Patientia*, RSPT 19 (1930), 95-100; H. A. Fine, *The Tradition of patient Job*, JBL 74 (1955), 28-32.

³² B. Studer, *Dio salvatore nei Padri della Chiesa*, 177.

³³ *Ibid.*, 177-178; A. Grillmeier, *Gesù il Cristo nella fede della Chiesa II*, 752-758.

zbawienia rodzaju ludzkiego. Zatem już wstępnie możemy stwierdzić, że w dziele św. Hilarego cierpliwość Chrystusa istnieje w funkcji cierpliwości mesjańskiej.

Hilary zaczyna mówić o cierpliwości Chrystusa, komentując Psalm LI, gdzie opisuje łączność jaka istnieje pomiędzy dobrocią a sprawiedliwością, które to obie cnoty są przeciwne złu. Cytując tekst z 1 Kor 1, 30: „Pan nasz Jezus Chrystus, który według błogosławionego Apostoła Pawła *factus est nobis iustitia et sanctificatio et redemptio*³⁴ Hilary używa go przeciwko pozycji zajmowanej przez Żydów, którzy nie wyciągnęli z kazań proroków żadnego wniosku odnośnie cierpliwości, gdy natomiast:

„z autorytetu proroków ukazał się nam jawnie jednorodzony Bóg, który był narodzony przed wiekami, jako człowiek cierpiał i był ukrzyżowany; jednak wszystko o nim było wypowiedziane (...); zatem milczy się o poniesionych bólach, jakie zostały zadane i słyszalne; ani w sobie nikt nie przeniknął wyłączając – dobro, jakiego tak wielu nie umiowało, niekiedy jednak mówi się o nim, oczywiście o sprawiedliwości o miłości, którą jest Chrystus nie mówi się”³⁵.

Cierpliwość Chrystusa, w powyżej cytowanym fragmencie *Tractatus super Psalmos*, jest pojmowana jako znoszenie cierpień przez Mesjasza, którego samo przyście nie było rozpoznane przez naród wybrany, powiększając tym samym cierpienia jakie znosi cierpliwie „*unigenitus deus*”³⁶. Owo cierpliwe znoszenie cierpień jest tutaj wyłączną cnotą samego Jezusa Chrystusa, ponieważ jej cel jest wyraźnie zbawczy.

³⁴ *Tr. in Ps. LI 10: CSEL 22, 104.*

³⁵ *Ibid.:* „*ex propheticis auctoritatibus ostenditur a nobis unigenitus deus, qui ante saecula natus est, in homine et passus et crucifixus et mortuus; tum enim omne de eo eloquium et uitant (...); ui quadam taciti doloris oppressi aures manibus obstruunt et auditum, ne in se penetret, excludunt, bonitatem quidem tantum non amantes, interdum tamen eam loquentes, ceterum iustitiam nec diligentes, quia Christus est, nec loquentes*”.

³⁶ *Tr. in Ps. LI 10: CSEL 22, 104.*

Św. Hilary mówiąc o męce Chrystusa, wyjaśnia że cierpliwość z jaką Syn Boży znosi bóle nie może być pojęta jako jakaś kara³⁷. W męce dobrowolnie podjętej przez Chrystusa, sam Bóg przyjmuje cierpienie³⁸. Hilary wyjaśnia, że Chrystus w sposób jak najbardziej naturalny wziął na siebie cierpienie i mękę³⁹, a Jego cierpliwość jest połączona z cierpliwością wiernych, żyjących w Chrystusie⁴⁰. Poruszając ostatni temat, nasz autor posługuje się tekstem 2 Tm 3, 12, który wyraźnie ogłasza: „I wszystkich, którzy chcą żyć zbożnie w Chrystusie Jezusie, spotkają prześladowania” Naśladowcy Chrystusa, krocząc drogą Ewangelii – muszą zawsze zaakceptować swój krzyż⁴¹, gdyż jak powiada św. Hilary wiernych spotkają prześladowania, jakie zresztą były im przepowiedziane⁴².

Cierpliwość Chrystusa staje się w ten sposób wzorem dla naszej. Co więcej, kiedy Hilary komentuje Psalm CXL⁴³, używa fragmentu z 1 Kor 12, 26a stwierdzającego: *Tak więc, gdy cierpi jeden członek, współcierpią wszystkie inne członki*, Hilary kontynuuje myśl św. Pawła o „compatientia”. Cierpliwość Chrystusa, będąca wzorem doskonałej cierpliwości pośród cierpień i prześladowań,

³⁷ *Tr. in Ps. LIII 12: „non tamen poenae sensu laesura patientem: non quod illa laedendi non habuerit pro ipsa passionis qualitate naturam, sed quod dolorem diuinitatis natura non sentit”*: CSEL 22, 144.

³⁸ *Ibid.*: „passus ergo est deus, quia se subiecit uoluntarius passioni”

³⁹ *Tr. in Ps. LIII 12: „quibus dolorem patientibus necesse est eas inferri, uirtutes, ipse tamen a naturae suae uirtute non excidit, ut doloret”*: CSEL 22, 144; por. *Tr. in Ps. LIV 6*: CSEL 22, 151.

⁴⁰ *Tr. in Ps. CXVIII Caph 7*: CSEL 22, 455.

⁴¹ *Ibid.*: „sed adiuuari se in ea postulant, et opem atque auxilium misericordiae dei precatur euangelici huius precepti non ignarus: *qui non accepit crucem suam et sequitur me, non est me dignus*”; por. Mt 10, 38.

⁴² *Ibid.*: „nunc satanas insectatur, nunc ministeria eius impugnant, nunc falsorum fratrum simulatio ad nocendum arte fraudulentae insectationis inrepiť. sed propheta, qui ueritatem esse mandata dei meminerit, iniustae iniquitatis persecutionem fidei animo sustinet. et quia persecutionem sciat fidei esse documentum, non orat eam a se amoueri”.

⁴³ *Tr. in Ps. CXL 13*: CSEL 22, 797.

w Chrystusowym Kościele staje się cnotą współcierpienia („*compaetientia*”) wszystkich członków Kościoła i łącznikiem pomiędzy wspólnotą Kościoła a samym Chrystusem⁴⁴. Hilary w konsekwencji, łączy współcierpliwość z cnotą nadziei, w której wszyscy cierpiący z Chrystusem mogą dostąpić wyzwolenia⁴⁵.

Chrystus jest dla swoich uczniów przykładem doskonałego znośzenia męki, nie tylko w momencie samej Męki krzyżowej. Hilary w *Commentarius in evangelium Matthaei*, wyjaśnia stwierdzenie z Mt 10, 24: „Uczeń nie przewyższa nauczyciela ani sługa swego pana”. Objaśnia tam, że Chrystus posiada wiedzę i poznanie rzeczy które się wydarzą, dzięki owemu poznaniu także i uczniowie Chrystusa, poprzez więź z Mistrzem i Panem, mogą dostąpić cnoty cierpliwości w szerszym zakresie⁴⁶.

Aby posiadać cierpliwość chrześcijanin jest wspierany poprzez poznanie przyszłych wydarzeń, jakie sam Jezus Chrystus pozostawił swoim uczniom. Przykład Chrystusa, jak wyjaśnia Hilary ukazuje w antycypujący sposób wolę Bożą, by ludzie stali się cierpliwymi. Tematyka przykładu samego Pana, który jako „Ojciec nieśmiertelności” wcześniej uprzedził swoich uczniów, w celu umocnienia ich na ich własną – a mającą nastąpić w przyszłości

⁴⁴ *Ibid.*: „*omnes enim inuicem unius corporis membra sumus, ut et in altero psalmo ait: dispersa sunt omnia ossa mea, non utique ea ossa, per quae corpus nostrum in hanc firmitatem uirtutis suae continentur; sed quia omnes unum corpus sumus et inuicem membra sumus, corporis nostri ossa sunt ceteri*”.

⁴⁵ *Tr. in Ps CXL 14*: „*mente semper intentus est dicens: in te speraui, non auferas animam meam. ablatio animae non abolitio eius est: sed cum a gloria constituti sibi honoris auferetur, cum ab expectatione et effectu spei suae decedit*”: CSEL 22, 798.

⁴⁶ *In Matthaeum 10, 15*: „*Multum proficit ad tolerantiae adsumptionem rerum imminentium cognitio, maxime si patientiae uoluntas praesumatur exemplo. Dominus noster, lumen aeternum et dux credentium et immortalitatis parens discipulis suis futurarum passionum solacia ante praemisit, ne se quis discipulus magistro potioem aut super dominum esse seruus existimaret. Si enim patrifamilias cognomentum per inuidiam daemonis addiderunt, quanto magis in domesticos eius omnia iniuriarum et contumeliarum genera perficient gloriae loco potius amplectentes, si Domino nostro uel passionum condicionibus adaequemur*”: Sch 254, 234.

mękę, przed św. Hilarym był wykorzystany przez Tertuliana w jego *Apologeticum*⁴⁷. Natomiast rozwijany przez Hilarego inny temat odnośnie cierpliwości, to jest doktryna znajomości przyszłych wydarzeń – pomagająca w zachowywaniu cierpliwości, był poruszany przez św. Cypriana w jego „*Ad Fortunatum*”⁴⁸.

Omawiając „*patientia Christi*” biskup Poitiers pojmuje ją przede wszystkim jako znoszenie cierpień przez Mesjasza, jako cierpliwą mękę Chrystusa. Cierpliwość okazywana przez Chrystusa podczas prześladowań, w bólach, cierpieniach zawsze była dobrowolna, jako konieczna w dziele zbawienia ludzi. Zawartość merytoryczna doktryny św. Hilarego dotyczącej cnoty cierpliwości Chrystusa koresponduje zatem z nowotestamentalnym pojęciem ὑπομονή Cierpliwość Chrystusa widziana jako cnota mesjańska jest jednak u św. Hilarego poszerzona w znaczeniu antyariańskim. Hilary podkreśla bowiem realne cierpienie Mesjasza i jego cierpliwości, cierpienie w konkretności sytuacji, znoszenie cierpienia obejmujące całkowicie tak ciało jak i duszę Chrystusa.

Cierpliwość Chrystusa łączy się z cierpliwością wiernych, którzy powinni współcierpieć z Chrystusem w ich akceptacji krzyża. Chrystus jest dla wiernych przykładem cierpliwości i wzorem do naśladowania⁴⁹. Wierni powinni zatem znosić cierpienia nie dla

⁴⁷ Tertulian, *Apologeticum* 21, 7: „Venit igitur qui ad reformandam et illuminandam eam venturus a deo praenuntia(ba)tur, Christus ille filius dei. Huius igitur gratiae disciplinaeque arbiter et magister, illuminator atque deductor generis humani filius dei adnuntiabatur; non quidem ita genitus, ut erubescat in filii nomine aut de patris semine”: CSEL 69, ed. H. Hoppe, 54.

⁴⁸ Cyprian, *Ad Fortunatum, praef.* 4: „Nec non et illud consilium, frater carissime, utile et salubre prospexi in exhortatione tam necessaria quae martyras faciat amputandas esse uerborum nostrorum moras et tarditates adque ambages sermonis humani subtrahendas, ponenda illa sola quae Deus loquitur, quibus seruos suos ad martyrium Christus hortatur. praecepta ipsa diuina uelut arma pugnantibus suggerenda sunt. illa sint militaris tubae hortamenta, illa pugnantibus classica. inde aures erigantur, inde instruantur mentes, inde et animi et corporis uires ad omnem passionis tolerantiam roborentur”: CSEL 3, 1, ed. G. Hartel, 318-319.

zachowania własnej godności, ale ponieważ wierzą w Boga, który może ustabilizować ich trudną sytuację.

Cierpliwość jako chrześcijańska cnota moralna

Jeśli człowiek jest pojmowany przez Hilarego jako dusza która otrzymała ciało, to cała jego antropologia nie ma wymiaru dualistycznego. W *Commentarius in evangelium Matthaei* biskup Poitiers oznajmia, że człowiek jako całość zostanie albo zbawiony albo potępiony⁵⁰. Tenże temat jest kontynuowany w *Tractatus super Psalmos*, gdzie Hilary stwierdza, że dzieło Chrystusa polega na dokonaniu w człowieku spirytualizacji także człowieka zewnętrznego. Ludzka „forma terrestre”, to jest charakterystyczna kondycja człowieka wynikająca z jego „bycia w świecie”, przekłada się od razu na nasz stan cierpienia, doznawanych bólów, słabości i przekupności naszej woli. Spirytualizacja człowieka w pełni zrealizuje się dopiero po zmartwychwstaniu, lecz dzięki Wcieleniu Chrystusa, wszyscy ludzie żyjący na tym świecie są „per naturam” zjednoczeni z Mesjaszem. Człowiek przyjmuje Chrystusa w wierze i w sakramentach. Ta unia chrześcijanina z Chrystusem jest unią naturalną i moralną i stanowi ona zasadę wyniesienia do chwały rodzaju ludzkiego⁵¹.

Człowiek jest rozważany przez św. Hilarego w płaszczyźnie religijnej i soteriologicznej. Biskup Poitiers inspirując się teologią św. Pawła Apostoła⁵², dostrzega w człowieku podmiot wewnętrzny, dążący do eschatologii zbawienia, oraz podmiot zewnętrzny

⁴⁹ In *Matthaeum* 10, 15: „maxime si patientiae uoluntas praesumatur exemplo”: SCh 254, 234.

⁵⁰ M. J. Rondeau, *Remarques sur l'antropologie de saint Hilaire*, „*Studia patristica*” 6, TU 81, Berlin 1962, 201–202.

⁵¹ L. F. Ladaria, *La cristologia de Hilario de Poitiers*, PUG ed., Roma 1989, 88–103; A. Fierro, *Sobre la gloria en San Hilario*, PUG ed., Roma 1964, 181.

⁵² Rm 7, 18–23; por. R. Iacoangeli, *Il linguaggio soteriologico*, 124–132.

trwający w niewoli grzechu. Owe dwa podmioty znajdują wzajemne pojednanie i pełną harmonię w Jezusie Chrystusie, który daje siebie samego aby odnowić w człowieku wspomnianą harmonię i uczynić go godnym udziału w swej boskiej chwale⁵³. Człowiek zjednoczony z Chrystusem, żyjąc wiarą i sakramentami, krocząc „drogą niebieskich przykazań” będzie nagrodzony przez Boga, i w ten sposób zasłuży sobie na cnotliwe życie miłością już na tej ziemi⁵⁴.

Temat ludzkiej cierpliwości jest analizowany przez św. Hilarego szczególnie w *Tractatus super Psalmos*, gdzie nasz autor prezentuje podczas wyjaśniania kolejnych psalmów, także swoją koncepcję ludzkiej cierpliwości. Wierni cierpiąc, uczestniczą w pasji samego Chrystusa⁵⁵. Jak możemy stwierdzić, Hilary łączy pasję Chrystusa z cierpieniem i męką Jego wiernych. Nasz autor wykorzystuje Ef 4, 8 i 1 Kor 12, 26 aby mówić o współcierpieniu i współcierpliwości, które wychodzą z misterium Inkarnacji Chrystusa. Dzięki Wcieleniu Chrystusa wszyscy ludzie są z Nim zjednoczeni, a w ten sposób cały rodzaj ludzki jest zawarty w Chrystusie⁵⁶.

Współcierpienie, kiedy jest bolesne i prowokuje lament, w tym samym momencie jest także znakiem kary i śmierci dla prześladowców. Wierzący znosząc cierpienie – jest zjednoczony z całym Kościołem który cierpi, zachowuje samo prawo Boże. Natomiast

⁵³ A. Fierro, *Sobre la gloria en San Hilario*, 180-181.

⁵⁴ *Ibid.*, 30.

⁵⁵ *Tr. in Ps. LVI 7*: „quia se per assumptionem carnis in caelestibus collocandum propheta non nescit, quippe cum concorporales et participes effecti simus in Christo Iesu. et idcirco haec ad carnis suae infirmitatem, quae et in passionibus domini uexanda et super caelos esset exaltanda, conexuit: laqueos parauerunt pedibus meis et incurauerunt animam meam. foderunt ante faciem meam foueam et inciderunt in eam. per compassionis fidem etiam se ipso in domino propheta patiente, tamquam et ipse sit passus, haec queritur. sed in eos, qui maiestatis dominum persecuti sunt, cum in foueam praeparatam inciderint, mortis ipsius et sensus refertur et poena”: CSEL 22, 172-173.

⁵⁶ *Tr. in Ps. CXXV 6*: CSEL 22, 608-609.

grzesznicy, ignorując i opuszczając prawo Boże, popadają w niesprawiedliwość i brak więzi z Bogiem⁵⁷. Zatem współcierpliwość jest kolejnym krokiem, który wiedzie wierzących do niebieskiej chwały w Chrystusie⁵⁸.

Dzieło współcierpienia dokonuje się we wspólnocie wierzących, którzy mimo że cierpią osobiście, znoszą także cierpienia innych braci i sióstr⁵⁹. Podstawowymi czynnikami owego współcierpienia wierzących, będących w łączności z cierpliwym znoszeniem cierpienia przez samego Chrystusa, są wiara i nadzieja, dzięki którym możliwym jest znoszenie ziemskich cierpień, gdyż podczas czasowych prześladowań trwa w nich ciągle nadzieja obiecanych dóbr wiecznych⁶⁰. Cierpliwe znoszenie cierpień i prześladowań, w łączności z Chrystusem staje się w ten sposób rzeczywistością w życiu każdego wierzącego chrześcijanina, który buduje swoją wiarę na Chrystusie⁶¹. W ten sposób współ-

⁵⁷ Tr. in Ps. CXVIII Zain 4: „*membro autem uno aliquid patiente secundum apostolum compatitur et cetera membra. Defectio itaque secundum haec tenet prophetam super peccatores relinquentes dei legem: adfectu miserantis scilicet et dolentis et tamquam membris suis pro parte aegrotis iniquorum et inreligiosorum periculo fatigatur*”: CSEL 22, 420-421.

⁵⁸ Tr. in Ps. LVI 8: „*et quia conpatiendi et conmorandi fides nos glorificat in Christo, uelut in procinctu spei fideique huius propheta consistit*”: CSEL 22, 173.

⁵⁹ Tr. in Ps. CXL 13: „*si enim unum membrum compatitur, conpatiuntur et omnia membra. omnes enim inuicem unius corporis membra sumus, ut et in altero psalmo ait: dispersa sunt omnia ossa mea., non utique ea ossa, per quae corpus nostrum in hanc firmitatem uirtutis suae continentur; sed quia omnes unum corpus sumus et inuicem membra sumus, corporis nostri ossa sunt ceteri*”: CSEL 22, 797.

⁶⁰ Tr. in Ps. LVI 8: „*laudaturus in populis et in gentibus deum necesse est ut in eo salutem gentium laudet: quia iam non in uno Israhel funiculum hereditatis artatum sit, neque Iacob portio, sed terrae plenitudo iam dei sit; neque simus iam imago terreni, sed imago caelestis*”: CSEL 22, 173.

⁶¹ Tr. in Ps. CXVIII Caph 7: „*omnes uolentes religiose uiuere in Christo persecutionem patientur. - multa enim tribulationes iustorum sunt. nunc satanas insectatur, nunc ministeria eius impugnant, nunc falsorum fratrum simulatio ad nocendum arte fraudulentae insectationis inreperit. sed propheta, qui ueritatem esse mandata dei meminerit, iniustae iniquitatis persecutionem fidei animo sustinent. et quia*

cierpliwość wiernych nabiera znaczenia zbawczego, gdyż pomaga wierzącym żyć wiarą i oczekiwać na przyszły stan Chwały w Chrystusie.

W przeciwnościach jakie chrześcijanin napotyka w swoim życiu ziemskim, zostaje obdarzony przez Boga cierpliwością i wytrwałością, które w czasie prześladowań, dają wierzącemu siłę i przekonują go o Bożej w nim obecności. W ten sposób sam Bóg jest obecny w chrześcijaninie, aby umocnić go w ciężkich chwilach⁶². Hilary komentując Psalm LXI, stwierdza, że podczas prześladowań i cierpień to właśnie sam Bóg umacnia swoich wierzących⁶³. Naśladując wzór dany przez samego Chrystusa, wierzący doświadcza wszystkich cierpień i bólów, ale właśnie w nich Bóg staje się dla prześladowanego wierzącego jego Zbawicielem i Poczyszycielem. Chrześcijanin może odnaleźć właśnie „in eo (deum) ... salus et gloria et spes”, cnoty które potwierdzają w wierzącym przyszły stan obiecanej chwały. Cierpienia jakie dotyczą go

persecutionem sciat fidei esse documentum, non orat eam a se amoueri; sed adiuuari se in ea postulat, et opem atque auxilium misericordiae dei precatur euangelici huius praecepti non ignarus: *qui non accepit crucem suam et sequitur me, non est me dignus*”: CSEL 22, 455; por. 2 Tm 3, 12; Mt 10, 38.

⁶² *Tr. in Ps. LXI 5*: „sed id, quod sibi maxime salutare est, sanctus iste etiam dispalsma interueniente cogeminat, indefessae in nobis confessionis perseuerantiam oportere esse demonstrans. sequitur enim: *uerumtamen deo subiecta est anima mea, quoniam ab ipso est patientia mea. quia ipse est deus meus et saluator meus, adiutor meus, non emigrabo. in deo salutare meum et gloria mea, deus auxilii mei, et spes mea in deo meo. inpellant quidem isti inclinatum parietem maceriamque iam quassam et, benedicente licet ore, corde maledicant, scit tamen subiectam animam suam deo esse oportere, quia ab ipso patientia sua sit*”: CSEL 22, 212.

⁶³ *Ibid.*: „dedit enim ab eo non faciem a sputamentis nec subtrahere alapis maxillas nec potandum cum felle acetum renuere nec post colaphos et flagella maledicere. ipse enim deus suus est atque saluator, ipse etiam adiutor, ne de patientiae huius perseuerantia speique suae fiducia motus emigret. in eo enim est salus et gloria eius et spes, qui se coexcitatum sibi conformem sit caelesti suae gloriae redditurus”

w czasie terażniejszym wcześniej naznaczyły bowiem samego Chrystusa⁶⁴.

Naśladować Pański przykład chrześcijanin powinien wżecz cierpieć w czasie terażniejszym, cierpliwie znosić cierpienia i prześladowania aż do momentu własnej śmierci. Jak w przeszłości stało się z samym Mesjaszem, tak i w terażniejszości każdy wierzący ma cierpliwie spełniać wolę Bożą, dzięki której dochodzi do cierpliwości w znoszeniu czasowych cierpień i zła⁶⁵. Mimo rozlicznych przeciwieństw św. Hilary zachęca wierzących w Chrystusa do nie upadania na duchu, do pokładania nadziei w miłosiernym Bogu, który wysłuchuje modlitw swoich wiernych⁶⁶. Zatem chrześcijanin może znosić ciężkie sytuacje, oczekując przyszłego wyzwolenia⁶⁷, ponieważ w momencie pokusy, kiedy się modli, wtedy sam Duch Pański działa w modlącym się⁶⁸.

⁶⁴ *Tr. in Ps. LXVIII 16: „et citum auxilium tribulatini suae orat et intendi in animam suam rogat, ut per id, quod in eam intendet deus, digna sit liberari. et haec quidem ut homo noster oboediens usque ad mortem crucis precatur”*: CSEL 22, 326–327.

⁶⁵ *Tr. in Ps. LXVIII 16: „in se patiente et triumphandi cum fiducia in se ex mortuis resurgente mox essent”*: CSEL 22, 327.

⁶⁶ *Tr. in Ps. CXXII 10: „et idcirco, donec sibi deus misereatur, intentus est, idcirco gemina oratione misericordiam sibi dei precatur, quia multum ipse atque anima sua repleta aspersione sit, deo, ut diximus, tantum potente in multa aspersione misereri: neque solum in id potente, sed potente etiam in controuersum omnia retorquere et quandam uicissitudinem praestare patiendi”*: CSEL 22, 587.

⁶⁷ *Tr. in Ps. CXXII 9: „ait enim post haec: miserere nobis, domine, miserere nobis. et intentus est et intentus orat: ea scilicet perseuerantia, quia uitiorum serui in dominantibus sibi uitiiis demorantur, ille certissima bonorum aeternorum spe et perfectae in se misericordiae fiducia perseuerat”*: CSEL 22, 586.

⁶⁸ *Tr. in Ps. CXXI 2: „neque sane leues tribulationes sunt, quas ante deum effusa oratione pronuntiat, sed in eo, cum deficit ab eo spiritus suus. at uero nos leues tantum temptationes ab assiduitate orationis impediunt et quantulumcumque in secundis modo rebus animi nostri constantiam a deuotionis officio repentinus exigue difficultatis motus auertit. at uero hic ne deficiente quidem spiritu suo cessat et tribulationem suam pronuntiare et orationem effundere et uoce orare et ipsa spiritalis fidei uoce clamare”*: CSEL 22, 801.

Znaczącą rolę ma w tym punkcie medytacja Prawa Pańskiego, która to umacnia w wierzących wolę życia według Bożych przykazań, i ostatecznie prowadzi ich do stanu błogosławionych⁶⁹.

Nasz autor odwołuje się do teologii św. Pawła Apostoła, a szczególnie do: 2 Tm 2, 5; 2 Kor 11, 23 i 2 Tm 4, 8, kiedy mówi o próbie znoszenia bólu. Doświadczenia prowadzące do wyrabiania w sobie cnoty cierpliwości są nazywane przez Hilarego próbą przychodzącą na chrześcijanina od samego Boga⁷⁰, która ma na celu udoskonalanie wierzącego i wzmacnianie w nim obowiązkowości wypływającej z wiary⁷¹. Hilary przenosi do swoich utworów niniejszą tematykę pawłową⁷², lecz poszerza ją łącząc próbę cierpliwości z zaufaniem chrześcijańskiej nadziei, z posłuszeństwem i małością, w których to cnotach przykładem jest zawsze życie Jezusa Chrystusa⁷³.

⁶⁹ Tr. in Ps. CXVIII Lamed 10: CSEL 22, 462–463.

⁷⁰ Tr. in Ps. CXVIII Teth 1: „sed nouit etiam in aduersis rebus gratiam deo esse referendam; scit in omni passione ac tribulatione eum, cuius iudicio haec ingruunt, gratulationibus honorandum. scit indiligentem esse medicum putribus uulnerum sinibus parcentem. meminit piam esse patrum in filios seueritatem. argui se per temptationes ac probari per patientiam a deo optat; et in his, quae aduersa existimantur, agit gratiam”: CSEL 22, 434–435. Temat cierpliwości omawianej w tym miejscu przez Hilarego jako próba, jest bardo podobny do próby mędrca w etyce stoickiej. Wspomniany fragment dzieła Hilarego jest według opinii M. Milhau, *Commentaire sur le Psaume 118*: „lieu commun stoïcien de la probatio du sage. Por. Sen., *Prou.*, 4, 7”: Sch 347, 13.

⁷¹ Tr. in Ps. CXVIII Samech 8: „non orat, ne malignantes non habeat, quia per passionum patientiam fides probatur; sed, ut aduersus eos adiuetur, orat, quia auxilium a domino semper orandum est”: CSEL 22, 492.

⁷² Tr. in Ps. CXXXVIII 4: „Ait enim: domine, probasti me et cognouisti me. apostolus, cum nos patientiae et spei doctrina erudiret, ait: tribulatio patientiam perficit, patientia autem probationem, probatio uero spem, spes uero non confunditur”: CSEL 22, 747; por. Rz 3.

⁷³ Tr. in Ps. CXXXVIII 4–5: „certe hos omnes patientia probabiles reddidit, per quam non erubescendae spei suae fiduciam probauerunt. sed haec oportuni et plenius suis locis tractari oportet: nunc ad eum, ex cuius persona psalmum consistere diximus, reuertendum est. Non confundenda autem

Próba cierpliwości ma dla chrześcijan także i walor poznawczy, gdyż dzięki niej mogą oni dojść do głębokiego poznania swojej osoby i do zdobycia tej wiedzy o sobie samych, jaką zdobywa się tylko przebywając w obecności przed Bogiem. Owo poznanie samego siebie dokonało się najpierw w pełny sposób w pokornej próbie, jakiej doświadczył Chrystus. W ścisłej relacji z ową próbą cierpliwości i poznania samego siebie jest cnota pokory, gdyż „*humilitas itaque probatio est*”⁷⁴. W doświadczeniu poniżenia na Jezusowym Krzyżu biorą udział także i uczniowie Chrystusa, którzy w ten sposób mogą potwierdzić poznanie Jego osoby⁷⁵.

Cierpliwość rozumiana jako cnota ma także wielkie znaczenie socjalne, służy bowiem całej wspólnotie chrześcijańskiej do budowania wewnętrznej jedności. Dla tej ważności wspólnotowej cierpliwość jest polecana przez Hilarego⁷⁶. Podkreśla on, iż cierpliwość społeczna, pojmowana jako tolerancja wobec niesprawiedliwości – oddala od wiernych wiele cierpień i bólu, lecz nie jest ona miłą ludzkiej mentalności⁷⁷. Jako „*perfectae uirtutis offi-*

persona diuinitatis et corporis est. omnis enim nunc in exordio ex persona eius hominis, quem adsumpsit, oratio est: probasti me, deus, et cognouisti me. probatus est, ut cognosceretur, quia posterior est probatione cognitio. et uideamus secundum euangelicam doctrinam, hic dei filius quomodo sit et probatus et cognitus. humilitas namque eius, per quam meruit ab omni caelesti. terrestri et inferno adorari et in gloria dei patris esse, probatio eius fuit”: CSEL 22, 747-748.

⁷⁴ *Tr. in Ps. CXXXVIII 6*: CSEL 22, 749.

⁷⁵ *Tr. in Ps. CXXXVIII 8*: „*et huius prophetiae tum euangelista meminit, cum his, quos curabat, ut de se tacerent iubebat. has ergo cogitationes eius, humilitatis scilicet et patientiae. longe ante intellexit, quia de his erat prophetarum ore testatus*”: CSEL 22, 751-752.

⁷⁶ *Tr. in Ps. CXXXII 1*: „*bona est tolerantia iniuriae, cum ad inreligiositatem conpellimur poenis famis, sitis, frigoris, uigiliarum. contumeliarum, dolorum, sed iucunda non est; illic enim iniuriosum perfectae uirtutis officium est*”: CSEL 22, 684.

⁷⁷ *Ibid.*: „*illic enim iniuriosum perfectae uirtutis officium est. atque ita per haec nonnumquam et bonum iucunditate indiget et iucunditas solet eo carcere, quod bonum est*”.

cium⁷⁸ służy ona wspólnocie chrześcijańskiej do wyrabiania woli życia w zgodzie. Hilary komentując Psalm CXXXII, w ewidentny sposób inspirowane jest tekstami Dz 4, 32; 1 Tm 3, 15; 1 Kor 1, 10, które mówią o wspólnocie chrześcijańskiej.

W ten sposób cierpliwość staje się w teologii św. Hilarego także jedną z cnót moralnych, jakie budują życie społeczne wiernych i przenosi ich do stanu, w którym „corporeae resurrectionis est gloria”⁷⁹. W tymże stanie cnota cierpliwości służy do umocnienia wiernych w ich przygotowaniu do „otium aeterni sabbati”⁸⁰, służy przeciwko naszej zniszczalności i słabości, przeciwko chętnemu się pychą i przeciwko diabłu i jego dziełom zniszczenia i zagłady⁸¹.

Cnota cierpliwości pozwala zachowywać wierzącym pragnienie życia wiecznego i pomaga im w dochodzeniu do wieczności⁸², dla której jest koniecznym przygotowaniem⁸³. Chrześcijanin w dziełach swojego życia czynionych w cierpieniach tego świata, dzięki cierpliwości i innym cnotom moralnym⁸⁴, przygotowuje się do wiecznego odpoczynku. Cnoty służą wiernym w czasie obecnym do przemiany wadliwych pragnień i ogólnie do przemiany woli (jak na przykład przemiana światowych ambicji, pychy

⁷⁸ *Tr. in Ps. CXXXII 2*: „itaque bonum et iucundum est in unum habitare fratres. cum in unum habitant, conuentu ecclesiae congregantur: cum fratres nuncupantur, unicae uoluntatis caritate concordantes sunt”: CSEL 22, 685.

⁷⁹ *Tr. in Ps. CXI 10*: CSEL 22, 354.

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ *Ibid.*

⁸² *Tr. in Ps. XCI 10*: CSEL 22, 353.

⁸³ *Ibid.*: „nam et quod ipsi diei et sabbato necessarium sit, curandum est - , ita et nobis aeterna sabbata expectantibus, quibus illic possimus uti, praesentis uitae negotiis sunt praeparanda, et nunc quidem necessaria, sed requiem sabbati redemptura”.

⁸⁴ *Tr. in Ps. CXI 10*: „orationum uigiliis, lectionum frequentia, ieiunii uoluntate, humilitatis tranquillitate, boritatis operibus, castitatis nitore, uirtute patientiae”: CSEL 22, 354.

światowych honorów w pragnienia duchowe)⁸⁵. Dobre pragnienia pomagają duszy w otrzymaniu nagrody płynącej z wiary - chwały w zmartwychwstaniu ciał.

Mówiąc o cnocie cierpliwości Hilary porusza także, lecz w sposób ograniczony, wadę przeciwną cierpliwości, to jest niecierpliwość. Jak cierpliwość ma swój początek w Bogu, i jest złączona z cierpliwością Chrystusa cierpiącego i z cierpliwością wspólnoty wierzących (współcierpliwość), tak przeciwnie - niecierpliwość ma ścisły związek z diabłem. Koncepcja niecierpliwości według św. Hilarego bazuje zatem na jego teorii wskazań niebieskiej drogi i przeciwnych im wad tego wieku. Biskup Poitiers nazywa te ostatnie „uitiorum materies” albo „corporis uitiorum”⁸⁶. Duch nieczysty jest tutaj przedstawiony jako ojciec niecierpliwości, którą posługuje się, aby wypaczyć ludzkie życie i w tej roli jest on obecny już od początku historii zbawienia, jako jego antyteza⁸⁷.

⁸⁵ *Ibid.*: „nec uitium uoluntas, nec ambitio gloriam, nec honorem superbia, nec otim labor, nec cibum corpus, nec somnum noctis die lassitudo desideret, sed sit nobis aeterna lux, uita peruigil, communis usus bonorum, caelestis satiatu sermo dei, laudium deo et cum angelorum choris hymnus aeternus.

⁸⁶ *Tr. in Ps. CXVIII Caph 5*: „temptatur enim undique, cum ei per naturam corporis uitiorum inest connata materies eamque diabolus conatur ardore genuinae cupiditatis accendere, cum impiis inreligiosorum uocibus laeditur, cum profanas gentium contra deum disputationes et eloquia uesana perperitur”: CSEL 22, 454.

⁸⁷ *Ibid.*: „ardore genuinae cupiditatis accendere”, „ardore genuinae cupiditatis accendere”; Według opinii M. Milhau, *Hilaire de Poitiers, Commentaire sur le Psaume 118*: „L'expression uitiorum materies se trouve aussi dans les *Tractatus in Iob* attribués à Hilaire par Augustin (CSEL 65, p. 230, l. 9): «conscii illa ipsa corpora nostra omnium uitiorum esse materiem.». J. Doignon, «*Corpora uitiorum materies*». Hilaire montre le diable agissant sur cette «matière» pour nous inciter au péché, comme TERT., *Patien.*, 5, le voyait favorisant l'*impatience* de l'homme pour l'entraîner à commettre une faute”: SCh 347, 63*.

Podsumowanie

Wydaje się właściwym zreasumować przebieg naszych poszukiwań. Zanotowaliśmy doniosły wpływ, jaki na koncepcję cierpliwości św. Hilarego miały dzieła Tertuliana i św. Cypriana. Fakt ten można odnotować, kiedy obserwujemy sposób prezentacji „longa Dei patientia”, która w powiązaniu z Bożą dobrocią, daje grzesznikowi czas na nawrócenie. Także temat przykładu Jezusa Chrystusa, który jako „ojciec nieśmiertelności” przestrzega swoich uczniów, aby umocnić ich na ich przyszłe cierpienia i męki, był wcześniej obecny u Tertuliana. Zawartość merytoryczna doktryny o cierpliwości Chrystusa u św. Hilarego z Poitiers koresponduje z nowotestamentalnym znaczeniem ὑπομονή.

Hilary porusza w swoich dziełach temat znaczenia socjalnego cnoty chrześcijańskiej cierpliwości. Cierpliwość służy wspólnocie chrześcijańskiej do budowania wewnętrznej jedności. Wierzący naśladowując wcześniejszy wzór samego Chrystusa, doświadcza bólu, lecz jest w nim pocieszany przez samego Boga. Cierpliwość jako jedna z cnót dnia codziennego, daje także wierzącym możliwość życia w zgodzie.

Ważność moralna cierpliwości ujawnia się nie tylko w funkcji pomagania w znoszeniu bólu we wspólnocie, ale także w pomocy przeciwko niesprawiedliwościom jaką daje owa cnota słabej naturze człowieka. Doświadczenia bólu są pojmowane przez św. Hilarego jako próba pochodząca od samego Boga, której celem jest udoskonalanie życia wierzącego. Św. Hilary zapożycza ten temat od św. Pawła Apostoła, lecz rozszerza ową tematykę – łącząc próbę cierpliwości z innymi cnotami.

Przeprowadzone analizy uwypukliły, że św. Hilary, w stosunku do swoich poprzedników, rozwinął na płaszczyźnie teologicznej pewne aspekty doktryny o cierpliwości. Boża „longanimitas” jest pojmowana przez Hilarego jej funkcji zbawczej. Człowiek wierzący, kiedy będzie stale oczekiwał Boga, współpracując ciągle z Bożą łaską, może otrzymać od Pana Jego chwałę. Wielka Bo-

za cierpliwość, przedłużająca się dla postępu w dziele zbawienia człowieka, ostatecznie przeniesie tego ostatniego do stanu Bożej chwały. Wielka cierpliwość Boga jest także pojmowana przez św. Hilarego jako dzieło Lekarza, w którym Bóg jako Najwyższy Lekarz – pomaga wszystkim swoim stworzeniom dla ich zbawienia.

W nowy i dosyć interesujący sposób Hilary rozwija temat współcierpliwości i współcierpienia-współpasji. Wierzący, który cierpiąc zachowuje prawo Boże jest zjednoczony z całym cierpiącym Kościołem. Współcierpienie, jak mówi św. Hilary przenosi wierzących w Chrystusa w stan wiecznej chwały. Nowym wydaje się także znaczenie, jakie według św. Hilarego cnota cierpliwości odgrywa dla stanu „eterna sabbata”. Cierpliwość jest pojmowana jako konieczne przygotowanie do wieczności. Razem z innymi cnotami, służy wiernym żyjącym w czasie obecnym, aby przemienić wadliwe pragnienia woli w pragnienia duchowe, pomagające w otrzymaniu jak powiada Hilary „nagrody wiary” i chwały w przyszłym zmartwychwstaniu ciał.

Kończąc nasze rozważania możemy stwierdzić, że koncepcja „patientia” dokonała niewątpliwego rozwoju i wzbogacenia w stopniowym rozwoju twórczości teologicznej św. Hilarego z Poitiers. W *Commentarius in evangelium Matthaei*, pisanym przed wygnaniem, to jest około roku 355, biskup Poitiers uczynił zaledwie kilka wzmianek dotyczących cnoty cierpliwości, lecz jego wczesne pojmowanie samej idei cierpliwości było ogólne i teologicznie dosyć ograniczone.

Natomiast pisząc w latach 365–367 swój *Tractatus super Psalmos* możemy zanotować znaczący postęp odnośnie rozumienia koncepcji dotyczącej „patientia”. Biskup Poitiers proponuje w kolejno komentowanych psalmach głęboką i precyzyjną refleksję dotyczącą cnoty cierpliwości. Cierpliwość nie stanowi już jedynie jednego z przykazań „niebiańskiej drogi”, ale jest pojęta jako współcierpliwość wraz z Chrystusem, współcierpliwość chrześcijan w Kościele i jako cnota socjalna. Rozwój pojęcia cierpliwości jest widoczny także w znaczeniu cierpliwości pojmowanej jako

cnota teologiczna. W *Commentarius in evangelium Matthaei* cierpliwość jest pojmowana zasadniczo jako „longanimitas”, natomiast w *Commentarius super Psalmos* Hilary daje bogatszą doktrynę dotyczącą zarówno „patientia Dei” jak i „patientia Christi”.

Mam nadzieję, iż niniejsza praca pozwoliła odkryć ważność teologiczną cnoty cierpliwości obecną w dziełach egzegetycznych św. Hilarego z Poitiers. Co więcej, że być może wzbudzi ona zainteresowanie samą tematyką cierpliwości czy też innych aspektów teologii św. Hilarego i zaowocuje nowymi analizami, przy użyciu odmiennych kluczy hermeneutycznych.

La valenza teologica del concetto di pazienza in Ilario di Poitiers

Riassunto

Il carattere peculiare del presente lavoro è dato dal tentativo di affrontare, in modo globale e monografico, la questione della valenza teologica ed etica del concetto di pazienza nella opera di Ilario di Poitiers. La ricerca eseguita ha evidenziato che Ilario, riguardo ai suoi predecessori, nel campo teologico ha sviluppato certi aspetti sulla dottrina della pazienza. L'uomo credente quando avrà la preoccupazione costante nel vigilare, collaborando con la grazia divina, potrà ottenere dal Signore la gloria di Dio. Ilario sviluppa anche i temi tradizionali riguardo alla „patientia Christi”, quando dimostra che essa esiste come sopportazione del Messia, come la paziente sofferenza di Cristo. Il contenuto di questa dottrina ilariana della pazienza corrisponde all'ὕπομονη,

neotestamentaria, orientata verso la sopportazione delle persecuzioni che soffre il Messia. Il termine „patientia” ha ottenuto un certo sviluppo e arricchimento nel evolversi dell’opera di Ilario. Nel *Commentarius in evangelium Matthaei*, scritto prima dell’esilio, cioè circa il 355, il vescovo di Poitiers ha fatto qualche accenno al termine, ma la sua presentazione dell’idea di „patientia” era qui molto limitata e generale. Invece scrivendo tra il 365 ed il 367 il *Tractatus super Psalmos* possiamo notare uno sviluppo riguardo al significato del termine „patientia” che il vescovo propone.